

Зарубіжні авторські зібрання

Стефан

Швейц

Три майстри

Бальзак

Дікенс

Достоевський

Харків
«ФОЛІО»
2020

Хоча ці три нариси про Бальзака, Дікенса та Достоевського з'явилися протягом десяти років, вони не випадково поєднані в одній книзі. Головною метою було показати трьох великих і, на мій погляд, чи не єдиних письменників-романістів XIX століття, як осіб, чії контрастні постаті, однак, доповнюють один одного і, можливо, приводять до чіткішого поняття про творців епічного світу.

Те, що я згадую тут Бальзака, Дікенса та Достоевського як виняткових письменників-романістів XIX століття жодним чином не знецінює велич окремих праць Гете, Келлера, Стендаля, Флобера, Толстого, Гюґо та інших. Деякі з них часто значно перевершують, скажімо, роботи Бальзака й Дікенса. Тому, гадаю, повинен виразно проілюструвати внутрішню непохитну різницю між укладачем роману та романістом. Романіст у кристалізованому, вищому сенсі — це лише енциклопедичний геній, універсальний художник, який (тут розлогість твору та велика кількість фігур слугують аргументами) будує цілий космос, установлює індивідуальний світ зі своїми взірцями, власними законами гравітації та осібним зоряним небом поруч із земним. Це той, хто просочує своєю сутністю всяку фігуру, кожную подію настільки, що вони стають типовими не тільки для нього, але й для нас. Романіст робить це з наполегливістю, яка часто спонукає називати події та людей після прочитаного так, ніби йдеться про індивідів із дійсного життя:

бальзаківська фігура, дікенсівський образ, достоевський характер. Кожен з цих митців формує закон і сприйняття життя через багатство власних форм настільки єдино, що створює нову конфігурацію світу. І цей найпотаємніший закон, це становлення персонажа в його прихованій монолітності — головний дослід у моїй книзі, неписаний підзаголовок якої міг би звучати як «Психологія романіста».

Кожен із трьох представників має свою сферу: Бальзак — світ суспільства, Дікенс — сім'ї, Достоевський — Всесвіту. Порівняння цих складових демонструє їхню відмінність, проте ще ніхто не брався за те, щоб дати оцінку цій різниці чи наголосити на національних елементах митця, симпатизуючи їм або ні. Кожен великий творець — це одиниця, яка зачиняє свої межі та вагомість у власні виміри. У глибині твору наявна ж лише особлива вага, а не абсолютна, як у залізній оболонці справедливості.

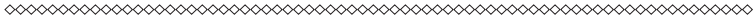
Передумовою до всіх трьох статей є знання творів, оскільки їхня ціль — стати сублімацією, конденсацією, витягом, а не вступом. Вони можуть переконати тому, що подають особисте, яке сприймається як важливе, діючи цілісно; найбільше я шкодую про цю необхідну нетотожність у нарисі про Достоевського, нескінченна міра якого, як і межа Гете, ніколи не зможе бути охоплена найширшою формуюлюю.

Ці великі особистості — француз, англієць, росіянин — також хотіли б бути додані до портрета характерного німецького письменника, епічного творця світу в тому піднесеному сенсі, у якому я промовляю слово «романіст». Однак не знаходжу найвищого, особливого значення в сучасності чи минувшині. Можливо, мета цієї книги й полягає в тому, щоб прикликати прийдешнє й передати йому свої вітання.

Зальцбург

1919 рік

Бальзак

Бальзак народився в 1799 році в Турені, провінції з достатком, безхмарній батьківщині Рабле. Червень 1799 року заслуговує на повторну згадку. У цьому році Наполеон — світ, уже занепокоєний його діяннями, називав чоловіка Бонапартом — повернувся з Єгипту напівпереможцем, напівбіженцем. Він боровся там під чужими сузір'ями, перед кам'яними свідками — пірамідами, а потім, знемігшись, не завершив велично розпочату справу; у крихітному судні пробрався повз корвети Нельсона, що були на вахті, і, через кілька днів після свого повернення зібравши пригорщу відданих прихильників, розігнав Конвент, що пручався, й одним помахом захопив владу у Франції. 1799 рік — дата народження Бальзака та початок Імперії. Нове століття вже не знає «маленького генерала», уже не відає корсиканського авантюриста, натомість Наполеона — монарха Франції. Проходить ще десять, п'ятнадцять років — підпарубочі літа Бальзака, — і руки, що жадають влади, охоплюють пів Європи, а марнославні орлинокрилі мрії ширяють уже над усією землею зі Сходу на Захід. Такого чоловіка, як Бальзак, який був настільки не байдужий до всього, що відбувалося, не міг не турбувати той факт, що шістнадцять років — роки його першого знайомства з навколишнім світом — збіглися зі шістнадцятьма роками Імперії, із цією, либонь, найбільш дивовижною епохою в історії людства. Чи ж не є перше переживання й покликання внутрішнім і зовнішнім боком

одного й того ж явища? Людина, про яку ніхто не знав, що прибула з невідомого острова лазурового Середземного моря, з'явилась у Парижі, не маючи ні друзів, ні конкретної роботи, ні ймення, ні звання, міцно прикипіла до занепаłego на той час керма влади, круто повернувши його й повністю ставши володарем державних справ; чужинець, що не був нікому відомий, голіруч узяв верх над Парижем, згодом — над Францією, а ще невдовзі — над усім світом. Юнак опановував цю незвичайну примху історії не з друкованих сторінок, як правдоподібну суміш переказів і небилиць, а безпосередньо насправді поглинаючи її всім своїм єством; вона проникала в його особисте життя через тисячі різнобарвних подій, наповнюючи незайману внутрішню оболонку Бальзака якоюсь дивною подобою. Такий досвід, вочевидь, мав бути сприйнятий за образ. Можливо, у дитинстві письменник вчився читати за допомогою рядків прокламацій, що гордо й строго, майже з римською патетичністю, оповідали про перемоги в далеких краях, і, мабуть, палець хлопчика невпевнено пересувався по карті, на якій Франція, немов розпливчаста ріка, поступово оточувала Європу, рухаючись услід за пішими колонами наполеонівських воїнів: сьогодні через Сен-Готтард, завтра по Сьєррі-Неваді, повз річки Німеччини, сніги Росії, через море до Гібралтару, де англійці за допомогою розжарених бомб спалювали французьку флотилію. Удень з ним на вулиці, очевидно, гралися солдати, на обличчях яких були сліди від шабель, а вночі — пробуджували гармати, що котилися Австрією, щоб прорубати крижане покривало під копитами російської кавалерії під Аустерліцом. Усі поривання Бальзака мали б канути у звучанні натхненного імені, в одному його помислі та в єдиному уявленні — Наполеон. Перед великим садом, звідки свій початок бере дорога з Парижа, виросла тріумфальна арка, на якій були вирізьблені назви міст, що зазнали капі-

туляції. Але яке жахливе розчарування мало зайняти місце усвідомлення панування, що взяло гору, якщо пізніше там проходили іноземні війська. Усе, що відбувалося назовні, у світі, який сколихнули бурі, вкорінювалось у свідомості Бальзака як досвід пережитого. Він дуже рано переглянув цінності: як духовні, так і матеріальні. Юнак спостерігав за тим, як за волею вітру летять непотрібні папірці — сто і тисяча франкові асигнації з печаткою Республіки. На золотих монетах, які перебирав у руках, він бачив то гладкі щоки страченого короля, то яacobінський ковпак свободи, то профіль римського консула, то Наполеона в імператорській мантії. У час незвичайних переворотів, коли мораль, гроші, земельна власність, закони, лад чинів і звання, — усе, що було незворушним протягом століть, зробилося хитким і вийшло за межі звичного сприйняття — в епоху таких небувалих змін він, звісно ж, мав збагнути відносність усіх цінностей. Світ довкола бушував, і коли стривожений погляд намагався розглянути його, шукав над піднятими хвилями провідну зорю, образ, що був би ознакою цього стану, то в усіх припливах і відпливах подій з'являвся завше він — єдиний вершитель, який вів за собою тисячі потрясінь і вагань. Бальзак дожив ще до часу правління самого Наполеона. Бачив, як він проїжджав верхи на парад, а з ним і ті, кого створила його воля: мамелюк Рустан, Жозеф, якому імператор подарував Іспанію, Мюрат, котрого він зробив володарем Сицилії, зрадник Бернадот, — усі ті, для кого монарх карбував вінці, завойовував королівства, кого вивів зі злиденного минулого в блискуче теперішнє. В одну мить сітківка очей Бальзака спіймала живе зображення, що було більш яскравим і царственим, ніж усі його історичні попередники: він побачив великого підкорювача світу. А коли хлопчик споглядає завойовника такого масштабу, хіба ж не виникне бажання самому приборкати світ? У ті ж роки

жили-панували ще двоє — один в Кенігсберзі, філософ, який перетворив колотнечу тодішніх подій на чіткі явища, другий у Веймарі, поет, який охопив світ не менш владно, ніж Наполеон зі своїм військом. Але для Бальзака це ще довго залишалося непізнаваною далечінню. Він постійно хотів мати щось ціле, ніколи не був задоволений відокремленим, вилученим: жадібно прагнув заволодіти всією розкішшю світу; ця гарячкова чванливість пробудила в юнакові передусім приклад Наполеона.

Його палке бажання досягнути світ не відразу ж знайшло свій шлях. Спершу Бальзак не може з рішучістю вибрати покликання. Якби ж він народився на два роки раніше, у 18 поповнив би лаву військових Наполеона, а потім, можливо, йшов би в атаку височинами Бель-Альянсу, під звуки англійської картечі, однак історія людства не любить повторень. За грозовою негодою наполеонівської епохи прийшли літні розніжені дні. При правлінні Людовіка XVIII шабля слугувала за декоративну шпагу, воїн став придворним підлабузником, а політик — присяжним торохтієм. Тепер уже не з кулака великої дії, не з цього темного рогу достатку, підвладного долі, а зі слабких жіночих рук випромінювалися почесті та гаразди; суспільне життя ніби поглинув пісок, воно зміліло, а непорушність затхлого ставка замінила бурхливий розпал подій. Уже неможливо було зброєю захопити світ. Наполеон все ще залишався взірцем для деяких і був прикладом, що роз'ятрював страх у більшості. Зараз залишалося мистецтво — Бальзак почав писати. Проте не так, як інші: не для того, щоб отримувати грошову винагороду, розважати, поповнювати книжкові полиці, бути предметом пустих розмов; його принадажував не маршальський жезл літератури, а імператорська корона. Він починав у мансарді. Свої перші романи підписує чужим іменем, ніби перевіряючи власні здібності. Це ще не війна, а лише її імітація,

ЗМІСТ

<i>Від автора</i>	5
БАЛЬЗАК	7
ДІКЕНС	43
ДОСТОЄВСЬКИЙ	75
Співзвуччя	77
Обличчя	81
Трагедія його життя	82
Значення його долі	96
Герої Достоєвського	111
Реалізм і фантастика	128
Зодчество і пристрасть	145
Той, хто переступає межі	158
Пошуки Бога	169
Життя-переможець	183